

НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ ЯК ОБ'ЄКТ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Т.В.Шиляєва

(викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє акцентується внимание на проблеме интеркультуральности в переводе, исследуются способы перевода национально-исторической лексики с украинского языка на английский.

The article is devoted to the problem of cross cultural communication in translation. The author investigates ways of translation of Ukrainian nationally-biased lexical units into English.

Сучасні тенденції суспільного розвитку вирізняються інтенсивним поширенням міжнародних економічних і культурних контактів. Це зумовлює необхідність спілкування носіїв різних культур і, в свою чергу, певним чином змінює мовну картину світу. Тому вивчення проблеми міжкультурної комунікації набуває найбільшої актуальності у сучасному мовознавстві.

Дефініція «міжкультурна комунікація» знайшла своє застосування у теорії перекладу, порівняльній типології мов, культурології та інших галузях науки про мову.

Спектр розбіжностей між культурами дуже широкий і різноманітний, оскільки будь-яка особливість культурної сфери так чи інакше фіксується мовою і може залишитися непомітною до моменту порівняння з іншими мовами (1, 51), що найчастіше трапляється під час перекладу. В теорії перекладу в дихотомії «вихідний текст: текст перекладу» акцент змістився на співвідношення «переклад: культура-переймач».

Сучасна перекладацька думка вийшла далеко за межі пошуку формальних еквівалентів і охоплює ширші проблеми контекстуалізації перекладацької діяльності, культурних пресупозицій, які впливають на творчий процес перекладу. З особливою увагою досліджується культурний вплив творчого акту перекладу.

В ході історичного розвитку у мові кожної нації окреслюються особливості, характерні тільки для однієї нації і нехарактерні для будь-якої іншої, навіть для генеалогічно-пов'язаної. Подібні етнокультурні особливості важко передати іншою мовою. До них відносять реалії побуту, культури, національного одягу, їжі, політичні та власне географічні, геологічні, економічні умови історичного розвитку та національного життя. Не менш особливими можуть бути культурні та релігійні традиції нації, частіше виражені через власні назви. Цей список можна продовжувати, тому що мова відображає життя певного народу, його культури. Деякі з таких номенів мають еквівалент при перекладі, частину перекладають описовим та іншими методами.

Кожен перекладач повинен володіти багатим спектром фонових знань та достатньою культурологічною інформацією, тільки у цьому випадку можна розраховувати на адекватний переклад. У системі вищої освіти необхідно приділяти увагу не лише навчанню професійної лексики, а також основам міжкультурного спілкування (2).

Завдяки мові у людини формуються певні погляди на світ, норми мислення, поведінки. Важливо організувати процес навчання так, щоб іноземна мова вивчалась як феномен національної культури, тоді відтворювався б такий вид компетенції, як лінгвосоціокультурна. Це, в свою чергу, забезпечило б повноцінне міжкультурне спілкування.

Реалії культури за своєю суттю лише опосередковано піддаються перекладацьким операціям, перш за все завдяки своїй неповторності та невід'ємності від оригінального культурного підґрунтя. Якщо розглядати лексико-культурний аспект цієї проблеми, варто зазначити, що назви об'єктів або понять, які належать до певної культури, не мають лексичних відповідників у мові перекладу. Перекладач не може розраховувати на фонові знання рецепторів. Він має не тільки володіти необхідними засобами перекладу для означення референтів, але і максимально відтворювати імпліцитний світ іншомовної культури. Лексичні одиниці будь-якої мови сприймаються як носії культурної інформації і є елементами міжкультурної соціальної компетенції.

Термін «безеквівалентна лексика» вжито в роботах В.Н.Комісарова (3), Л.С.Бархударова (4) та ін. В.М.Манакін під цим терміном розуміє «слова, відсутні в іншій мовній культурі, або слова, що не мають еквівалентів в іншій мові» (1, 139).

Реалії відносяться до безеквівалентної лексики. Характерною рисою безеквівалентних слів є неможливість їх перекладу іншими мовами за допомогою постійного відповідника. Але це не означає, що реалії зовсім не перекладаються.

В.В.Кабакчі розглядає їх у рамках мовного міжкультурного спілкування, використовуючи термін культуроніми, під якими розуміє мовні одиниці, що діють як елементи позначення світової культури. Дослідник розподіляє їх на внутрішні та зовнішні. Внутрішні – це культуроніми народу-носія певної мови.

Зовнішні є іншомовними за походженням.

В.В.Кабакчі розділяє зовнішні культуроніми на такі групи: поліоніми, ідіоніми, ксеноніми. Поліоніми – це універсальні елементи земної цивілізації, які зустрічаються у багатьох культурах (*river, geography, university*). Ідіоніми є специфічними елементами культури та її мові (*козак, степ* – ідіоніми української мови, *cowboy, House of Commons* – ідіоніми англійської мови). До ксенонімів належать мовні одиниці, які використовуються для позначення специфічних елементів зовнішньої культури (*ковбой, прерія* – ксеноніми української мови, *cossack, Duma, steppe* – це ксеноніми англійської мови) (5, 418-419).

Т.А.Казакова відносить до реалій «назви національно-культурних об'єктів, характерні для вихідної культури та маловідомі чи зовсім рідкісні у мові перекладу» (6, 72).

Слова, які відображають національні особливості, потрапили у мову різними шляхами. Насамперед завдяки торговим контактам слова запозичувались для найменування товарів, сьогодні ми називаємо їх торговельними марками.

Культурні й економічні контакти також відіграли значну роль, завдяки їм реалії, які належали одній мові чи групі мов, стали загальновідомими (*козак, коломийка, козачок*).

У наш час багато націоналізмів завдяки засобам масової інформації переходять у розряд інтернаціоналізмів (*католицизм, догматика*).

Важливий також час виникнення реалій та місцевість, де вони вживаються (*самурай, козак* – різні місцевості, *панський лан, ударник* – різний час). Якщо реалія сучасна, то перекладач може більшою мірою розраховувати на фоні знання читача, а якщо історична, то необхідно знайти такий спосіб перекладу, щоб можна було розкрити денотативне значення реалій.

У реаліях найкраще простежується близькість мови та культури, оскільки виникнення нових реалій у матеріальному і духовному житті суспільства призводить до виникнення відповідних слів у мові. Вони виникають шляхом словотворення, є емоційно забарвленими, образними.

Такі лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни у розвитку суспільства, тому серед реалій можна відокремити неологізми, історизми, архаїзми. Вони використовуються у художній літературі для відображення національного, місцевого, історичного колориту.

У перекладознавстві накопичено значний матеріал з різноаспектними описами реалій. Перекладознавці неоднотайні у визначенні поняття „реалії”; багато суперечностей викликає питання класифікації реалій (зокрема, на основі яких ознак необхідно розподіляти мовні одиниці на групи). Суперечливим є також питання про виділення та диференціацію способів відтворення реалій, про правомірність і необхідність застосування тих чи інших прийомів і факторів, які обмежують їх використання.

Питання щодо перекладу реалій становить значне поле для проведення найрізноманітніших досліджень, оскільки дати повний перелік прийомів перекладу, вказівок і пояснень до них неможливо.

Мета статті – дослідити способи відтворення національно-історичної української лексики в англійській мові у перекладі «Історії України» О.Субтельного.

Найчастотнішими виявилися історичні терміни, які означають предмети матеріальної та духовної культури. Для них характерна національна забарвленість, за допомогою якої передано специфіку епохи. Зафіксовані терміни можна умовно поділити на такі тематичні групи, як номені історичних осіб, назви соціально-політичної організації військової діяльності та економічної бази козацтва. Такі лексеми зазвичай не подано у словниках англійської мови, бо їх використання у текстах okazionale, це так звана безеквівалентна лексика.

Деякі культурні моделі національних соціумів, концептуалізовані у певних найменуваннях, розповсюджуються світом і стають відомі представникам іншої культури чи народу. В англійській мові країнах кодифікованими стали такі українські реалії, як *Cossack, hetman*, які і використовуються перекладачами.

Tens of thousands of Cossacks and peasants were mobilized to aid in the war effort (7, 169).

In October 1727, Danylo Apostol, the 70-year-old colonel of Myrhorod, was elected hetman (7, 168).

Але можна спостерігати інший варіант слова “Kozak”, який вживають замість загального терміна “Cossack” представники української діаспори для розмежування українського та російського козацтва.

These fugitives became known as Cossacks or Kozaks, an adaptation of the Turkic word kazak, meaning “outlaw” or “adventure” (8).

Щодо менш відомої лексики, спостерігаються такі способи трансляційного перейменування реалій: транскрипція (транслітерація) – 53%, комбінована реномінація – 40%, калькування – 6%, гіперонімічне перейменування – 1%.

Вивчаючи особливості перекладу національно-історичних українських реалій англійською мовою, можна помітити, що серед способів відтворення переважає транскрипція та транслітерація, наприклад: *Ukraina, Sich, bandura, arenda, ruina, rada, otaman, batko, panshchyna, slobody, suddia, pysar, starshina, vatahy, Hetmanshyna*. Більшість іменників залишаються графічно неасимільованими і зберігають українські форми множини: *haidamaky, otamany, rady, osavuly, polky, chaiky, sotni, heneralni pidskarbii, Malorosy, babski*

bunty. Внаслідок вживання такого способу передачі безеквівалентної лексики відбувається взаємне збагачення мов. Транскрибування слів на позначення реалій іншої мови є своєрідним стилістичним засобом, за допомогою якого відтворюється національний колорит.

Треба підкреслити, що більшість реалій, перекладених транскрипцією чи транслітерацією, супроводжуються описовим перекладом, гіперонімічним перейменуванням або найближчим аналогом з мови перекладу. Це робиться через відсутність у мові-переймачі семантико-стилістичного відповідника, позначувального реалією референта. Реалії іншої культури, передані тільки транскрипцією чи транслітерацією, можуть залишитися невідомими та незрозумілими для рецепієнтів перекладу. Наприклад: *chern* – the Cossack masses, *bisurmany* – the Muslims, *bandura* – a lutelike instrument, *Hetmanshchyna* – the Hetmanate, *sloboda/slobody* – territory east of Poltava, *koshovy* – Zaporozhian leader, *chumaky* – traders, *khokhol* – a lock of hair on a Cossack's shaven head, *shynky* – public houses, *viche* – the town assembly, *chytalni* – reading rooms.

Перекладачі також використовують комбіновану реномінацію. Коли реалія згадується вперше, то її зміст передається вищезгаданим способом, а надалі вживається лише транскрибоване слово.

For royal officials (starosty) on the frontier, the sight of increasing numbers of armed, independent Cossacks who often flaunted their disrespect for established authority was worrisome (7, 109).

Janusz Ostrozky, starosta of Bila Tserkva ...arrogated the land for himself (7, 113).

Each kurin, a term that referred to the Sich barracks and, by extension, to the military unit that lived in them, elected a similar subordinate group of officers, or starshyna (7, 110).

The well-established starshyna generally opted for negotiations (7, 118).

Пояснювальний переклад або аналог може бути представлений перед транскрибованим словом чи після нього, у дужках, перед словом “called” чи після сполучника “or”. В.В.Кабакчі називає такі пояснення «комплексом паралельного підключення» (5, 423).

Dvoviria or religious dualism, the practice of originally pagan customs and rites persisted among the East Slavs for centuries under the guise of Christianity (7, 49).

The last Zaporozhian leader (koshovy), Petro Kalnyshyevsky, foe example, owned over 14,000 head of livestock (7, 175).

With more land available, the colonists tended to be better off, many owning as much as a lan (forty acres) of land (7, 107).

The epitome of folk creativity during the 16th and 17th centuries was the дума or folk epic (7, 122).

It divided Cossacks into two categories: the wealthier, battle ready Cossacks, called vyborni, and those who were too impoverished to fight, called pidpomichnyky (7, 183).

Іноді завдяки транскрипції чи транслітерації передаються слова, які не є специфічною українською лексикою і мають словникові відповідники в англійській мові. В.М.Манакін називає їх псевдореаліями (1, 146). Можливо, перекладач робить це для відтворення національної атмосфери. Так, у ході нашого дослідження зафіксовано такі слова, як *dytyna* (the child), *peryna* (a feather-down bed), *pop* (priest), *narod* (the people), *polky* (regiments), *za porogami* (below the Dnieper rapids) та інші.

Below Kiev, the swirling Dnieper rapids (porohy) had to be traversed (7, 27).

The new Polish army was led by three magnates: the indolent, luxury-loving Dominik Zaslowski, the erudite Latinist Mikolaj Ostrorog, and the 19-year-old Aleksander Koniecpolski. Khmelnytsky sarcastically referred to them as peryna (the feather-down bed), latyna (the Latinist), and dytyna (the child) (7, 128).

As the Poles jokingly phrased it, there were among the Ukrainians only the khlop (peasant) and the pop (priest) (7, 215).

У цих прикладах реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує з конотативним відтінком.

Деякі українські транскрибовані запозичення в англійській мові утворюють похідні слова за правилами англійського словотворення. Так, від українського прізвища «Мазепа» (Mazepa) за допомогою суфікса *-ist* утворився іменник *Mazepist* (послідовник Мазепа).

These “Mazepists”, as the refugees are sometimes called by historians, constituted the first Ukrainian political emigration (7, 165).

An avid patron of Orthodoxy, he built a series of beautiful churches throughout the Hetmanate in the ornate style that some call the Mazepist or Cossack Baroque (7, 160).

Інші приклади деривації: *Bironovshina*, *starshyna-élite*, *starshyna-elitism*, *starshyna-nobility*, *otaman-led*, *dekulakization*.

При передачі українських реалій перекладач може удаватися до транскрипції з елементами калькування: *Malorosy* (“Little Russians”), *chorna rada* (“Black Council”), *dyke pole* (wild field).

Національно-історичні номени у нашому дослідженні можна диференціювати за такими тематичними групами, як суспільно-політичні реалії (43%) – *Verkhovna Rada*, *party apparatchiki*, *kulak*, *koshovy*, *kholop*,

kurkul, seredniaky, bidniaky, holota, hromady, vyborni, Gosudar, panshchyna, pan, narod, obrok, hromada, rada, pidpomichnyky, військові терміни (24%) – *polki, sotni, otaman, batko, obshchiny, obozny, starshyna, vatahy, osavuly*, етнографічна лексика (14%) – *shynky, bandurist, iarmarky, kurin, chaiky, horilka, khokhol*, географічні поняття (12%) – *gubernii, oblasti, okruhy, povit, uezd, zemstva, sloboda*, поняття культури та освіти (8%) – *stiliagi, дума, prosvitianstvo, ridni shkoly, bursa, chytalni*.

Отже, найчастіше при відтворенні українських національно-історичних реалій англійською мовою перекладачі використовують транскрипцію чи транслітерацію. Цей спосіб застосовується, якщо реалія дуже важлива в семантичному або стилістичному плані. Більшість номенів, що перекладені транскрипцією чи транслітерацією, супроводжуються описовим перекладом або аналогом з мови перекладу. Комбінована реномінація поширена у науково-популярних і художніх текстах, коли реалія згадується вперше, і її зміст передається через дескриптивну перифразу, а згодом уживається тільки транскрибоване слово. Тож, вибір способу перекладу зумовлюється мовно-естетичною суттю реалії, її стилістичною роллю та ступенем обізнаності адресата.

1. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К., 2004.
2. Малюська З.В. Формирование лингвосоциокультурной компетенции // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. – Симферополь, 2006. – Т.19 (58/№4).
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М., 1990.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975.
5. Кабакчи В.В. Практика англоязыковой и межкультурной коммуникации. – СПб., 2001.
6. Казакова Т.А. Практические основы перевода. English-Russian. – СПб., 2001.
7. Subtelny O. Ukraine: A History. – Toronto. Buffalo. London, 1994.
8. www.encyclopedia.com/html/U/Ukraine